

Rutowska, Maria

"Ze znakiem „P”. Relacje i wspomnienia robotników przymusowych i jeńców wojennych w Prusach Wschodnich", wybór i oprac. Bohdan Kozięło-Poklewski, Bohdan Łukaszewicz, wstęp Bohdan Kozięło-Poklewski, Olsztyn 1977 : [recenzja]

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 4, 595-597

1980

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Ze znakiem „P”. Relacje i wspomnienia robotników przymusowych i jeńców wojennych w Prusach Wschodnich. Wybór i opracowanie Bohdan Kozieleń-Poklewski, Bohdan Łuczakiewicz, wstęp Bohdan Kozieleń-Poklewski. Rozprawy i Materiały Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie nr 58, Olsztyn 1977, ss. CXVI, 170, il.

Problem pracy przymusowej ludności polskiej i jej położenia w latach II wojny światowej był i jest nadal przedmiotem zainteresowania wielu badaczy. Ukazało się na ten temat wiele prac dokumentacyjnych i syntetycznych¹. Ogłoszono także kilka konkursów na wspomnienia byłych robotników i jeńców wojennych. Szereg z nich zostało opublikowanych². Mimo bowiem upływu ponad trzydziestu lat od zakończenia II wojny światowej zagadnienie możliwie najpełniejszego udokumentowania lat wojny i okupacji ma nadal ogromne znaczenie.

Omawiana obecnie praca jest kolejną pozycją, zawierającą różnorodny i cenny materiał pamiętnikarski. Składa się ona z 38 relacji i 2 wspomnień, wybranych z konkursu ogłoszonego w 1970 roku przez olsztyńską Okręgową Komisję Badania Zbrodni Hitlerowskich przy współudziale Zarządu Okręgu Związku Bojowników o Wolność i Demokrację i innych instytucji olsztyńskich. Natomiast relacje, w liczbie 66, zebrali uczestnicy studenckiego obozu naukowego — członkowie Koła Naukowego Historyków Uniwersytetu Wrocławskiego. Obok materiału fonograficznego uzyskano także 13 dokumentów i 60 zdjęć. Z zebranych relacji w pracy zamieszczono 38.

Wstęp, autorstwa Bohdana Kozieleń-Poklewskiego, przetłumaczony na języki angielski, niemiecki i rosyjski, zawiera charakterystykę polityki niemieckiego okupanta w odniesieniu do cywilnych robotników przymusowych, a także jeńców wojennych, zatrudnionych w gospodarce Prus Wschodnich. Opracowanie to ma charakter syntetyczny i przedstawia w sposób pełny najnowszy stan wiedzy na ten temat. Należy tylko żałować, że autor, chociażby ogólnie, nie przedstawił w nim charakterystyki problemów, zawartych w publikowanych dalej relacjach i wspomnieniach. Z tego powodu czytelnik dopiero po całej lekturze pracy ma obraz problemów i spraw w nich zawartych.

Od wybuchu II wojny światowej w III Rzeszy zaczął wzrastać popyt na siłę roboczą, spowodowany wcieleniem wielu pracowników niemieckich do Wehrmachtu, a także wzrostem produkcji zbrojeniowej. Koncepcje i projekty wykorzystania siły roboczej ludności podbitych krajów powstały w Rzeszy jeszcze przed wybuchem wojny. Naczelne władze III Rzeszy, odpowiedzialne za politykę zatrudnienia, opracowały dokładny system rekrutacji siły robo-

1 B. Kozieleń-Poklewski, *Zagraniczni robotnicy przymusowi w Prusach Wschodnich w latach II wojny światowej*, Warszawa 1977; C. Łuczak, *Polityka ludnościowa i ekonomiczna hitlerowskich Niemiec w okupowanej Polsce*, Poznań 1979; tenże, *Polscy robotnicy przymusowi w Trzeciej Rzeszy podczas II wojny światowej*, Poznań 1974; *Położenie polskich robotników przymusowych w Rzeszy 1939—1945*. Wybór źródeł i opracowanie C. Łuczak, *Documenta Occupationis*, t. 9, 1975; *Fraca przymusowa Polaków pod panowaniem hitlerowskim 1939—1945*. Wybór źródeł i opracowania A. Konieczny i H. Szurgacz, *Documenta Occupationis*, t. 10, 1978; W. Rusiński, *Położenie robotników polskich w czasie wojny 1939—1945 na terenie Rzeszy i „obszarów wcielonych”*. Cz. 1 i 2, Poznań 1945, 1955; H. Szurgacz, *Przymusowe zatrudnienie Polaków przez hitlerowskiego okupanta w latach 1939—1945. Studium prawnopolityczne*, Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk 1971; *Wywóz ludności polskiej na roboty niemieckie do Niemiec*, Biuletyn Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich, t. 15, 1967, ss. 17—64.

2 *Przemoc, poniżenie, poniewierka. Wspomnienia z przymusowych robót rolnych 1939—1945*, Warszawa 1967; *Gdy byliśmy literą „P”*. Wspomnienia wywiezionych na roboty przymusowe do III Rzeszy, Warszawa 1968; *Z literą „P”*. Polacy na robotach przymusowych w hitlerowskiej Rzeszy 1939—1945, Wspomnienia, Poznań 1976.

czej, przewidujący radykalne metody werbunku na obszarach Polski, ZSRR i Serbii oraz znacznie łagodniejsze w okupowanych państwach Europy Zachodniej i Północnej.

Z okupowanych ziem polskich deportowano w latach II wojny światowej na roboty przymusowe w Rzeszy ponad 2,5 mln osób. Do tej liczby należy należyć około 300 tys. przebywających w Niemczech polskich jeńców wojennych, których zmuszono do przyjęcia statusu robotników przymusowych. Łącznie zatem liczba polskich robotników przymusowych wynosiła około 2,8 mln osób. Nie wszyscy z nich przebywali na robotach przymusowych przez cały okres wojny, niektórzy spędzili tam tylko kilka miesięcy. Spośród Polaków pracujących w Rzeszy w tych latach, tylko niewielki odsetek stanowiły osoby, które znalazły się tam z własnej woli. Deportowani na roboty Polacy zatrudniani byli prawie we wszystkich gałęziach gospodarki hitlerowskiej. Najwięcej z nich, bo ponad 60%, pracowało w rolnictwie, leśnictwie i ogrodnictwie; ok. 25—33% (w zależności od pory roku) w przemyśle i transporcie, pozostali w innych gałęziach gospodarki, a także w gospodarstwach domowych jako służący.

Robotnicy polscy byli aż do drugiej połowy 1941 roku najliczniejszą grupą cudzoziemskich pracowników w Rzeszy (ok. 60%). Dopiero po agresji na ZSRR i masowych deportacjach tamtejszej ludności udział Polaków wśród ogólnej liczby pracowników przymusowych zmalał. Jednak pod koniec 1941 roku Polacy stanowili drugą pod względem liczbowym, po obywatelach radzieckich, grupę narodowościową wśród robotników przymusowych³.

Osoby wywiezione z Polski i ZSRR na roboty przymusowe były siłą roboczą najgorzej traktowaną i najbardziej nieludzko eksploatowaną. Znajduje to potwierdzenie m.in. w hitlerowskim prawie pracy, „wzbogaconym” po wybuchu wojny dużą liczbą zarządzeń wydanych w odniesieniu do Polaków. Jedną z podstawowych norm prawnych, dyskryminujących Polaków, było rozporządzenie, pozbawiające ich w ogóle możliwości zawierania umowy o pracę, wpływu na zmianę stosunku pracy, jak też jej rozwiązanie. Stosunek pracy zawiązywał się wyłącznie przez urzędowe skierowanie poszczególnych osób do pracodawców. Polakom nie przysługiwały również uprawnienia do określenia czasu trwania pracy. Dyskryminacja polskich robotników przymusowych przejawiała się także w realizowanej przez okupanta polityce płac i sprawach urlopowych. Nie stosowano także żadnych różnic dla zatrudnionych polskich kobiet i młodzieży. Wyczerpująca i ciężka praca, brak urlopów, złe warunki mieszkaniowe, głód, brak odzieży, terror, tęsknota za najbliższymi — wszystko to także wywierało negatywny wpływ na zdrowie robotników przymusowych. Wielu z nich poważnie chorowało.

Stosowano także liczne ograniczenia swobód osobistych Polaków. Byli oni zobowiązani stale nosić przyszytą do wierzchniej garderoby literę „P”. Dotyczyły ich także liczne inne zakazy, jak np: opuszczania bez przepustki miejsca zamieszkania, przebywania w lokalach publicznych, uczestniczenia w imprezach kulturalnych itp. Uszczuplanie swobód osobistych dotknęło także sferę życia religijnego.

Do końca 1942 roku Polacy stanowili najliczniejszą grupę wśród robotników zagranicznych, zatrudnionych na terenie Prus Wschodnich. Dopiero od roku 1943 odsetek ich zmniejszył się na skutek wzrostu deportacji robotników

3 C. Łuczak, *Polityka ludnościowa*, s. 171.

z okupowanych obszarów ZSRR i przenoszenia francuskich jeńców na status robotników cywilnych.

Struktura gospodarza prowincji wschodniopruskiej spowodowała, iż przez cały okres wojny przeważającą część robotników zagranicznych różnych narodowości kierowano głównie do pracy w rolnictwie. Tak więc i publikowane wspomnienia i relacje dotyczą głównie pracy w tej gałęzi gospodarki.

Autorzy relacji i wspomnień wywodzą się z różnych grup zawodowych, różny jest także wiek respondentów, głównie jednak dominują urodzeni w latach 1920—1925, nie brak też młodocianych (roczniki 1926—1928). Kilka relacji pochodzi od osób starszych, które w latach wojny osiągnęły już wiek dojrzały.

Większość autorów relacji znalazła się na robotach przymusowych w wyniku imiennego wezwania przez Arbeitsamt, inni trafiali na roboty z obozów przymusowych, jeszcze inni zostali schwytani podczas łapanek.

W publikowanych relacjach i wspomnieniach wyróżnić można następujące zagadnienia, poruszane przez przeważającą większość autorów: metody werbunku na roboty, stosowane przez Niemców, warunki pracy i zakwaterowania, szykany Niemców, walka z głodem i fizyczną słabością wycieńczonego organizmu, wzajemna pomoc Polaków i robotników przymusowych innych narodowości.

Wyrazem aktywnej postawy Polaków w obronie godności osobistej i narodowej był ich stosunek do bezwzględnego nakazu noszenia na odzieży znaku z literą „P” — daje temu znamienny wyraz wiele relacji.

Karty publikowanych relacji i wspomnień zawierają ponadto przykłady szlachetnych przyjaźni, zawieranych przez ludzi różnych narodowości — zwłaszcza Polaków, Rosjan i Francuzów — złączonych wspólną dolą.

Cały przedstawiony w prezentowanej pracy, bardzo cenny, materiał wspomnieniowy zawiera bogaty przegląd niejednokrotnie tragicznych przeżyć i doświadczeń Polaków, wcielonych do wielomilionowej armii niewolników III Rzeszy. Ma on także charakter dokumentalny. Jest jeszcze jednym, wartościowym i interesującym, świadectwem polskiego losu w latach II wojny światowej.

Maria Rutowska

Iwan Bagramian, *Tak wykuliśmy zwycięstwo*, Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, Warszawa 1980, ss. 619. Przełożył Franciszek Czuchrowski. Tytuł oryginału: *Tak szli my k zwycięzcom*, Wojenizdat, Moskwa 1977.

Jest to drugi tom wspomnień¹ marszałka Związku Radzieckiego, który na początku II wojny światowej był szefem Frontu Południowo-Zachodniego, a w końcowej fazie wojny głównodowodzącym I Frontu Bałtyckiego. Wyzwalał on Rygę i Klajpedę. Wojska przez niego dowodzone walczyły na Półwyspie Sambijskim, wyzwoliły Królewiec oraz wiele miejscowości północnej części obszaru Prus Wschodnich, które po II wojnie światowej znalazły się w granicach państwa polskiego.

Autor omawianej książki na terenie Prus Wschodnich znalazł się 9 lutego 1945 roku. W tym czasie resztki wojsk hitlerowskich Grupy Armii „Północ”

¹ Pierwszy tom wspomnień I. Bagramiana nosi tytuł *Taki był początek wojny*. Praca ukazała się nakładem Wydawnictwa Ministerstwa Obrony Narodowej w 1972 r.